

Prof. Dr. Jale Baysal

Türkiye'de Kütüphanecilik Alanında Bazı Yeni Gelişmeler ve Sorunlar

Burada sözünü edeceğimiz gelişmeler, öncelikle Üniversite kütüphaneleri ve üst düzeydeki araştırmacılar, yayın taramaları konusu ile ilgili olarak da endüstri kesiminin bilgi gereksinimini karşılamaya çalışanlar, ticaret firmalarının bilimsel bilgi gereksinimleri ile ilgili olarak kütüphanelere başvuranlar çevresinde ortaya çıkmış olan gelişmelerdir.

Geniş bir çevreyi etkileyen, bugüne kadar izlediğimiz işletme yöntemlerinin büyük bölümünü değiştirmeye yönelmiş olan, okuyucuların alışkanlıklarını, yayınlardan yararlanma yollarını başkalaştıran bu gelişmeleri başlıca üç olgu çevresinde ele alabiliriz:

1. Yükseköğretim Kurulu'nun Üniversitelerdeki kütüphane örgütlenmesi ile ilgili yeni kararları.

2. Yine Yükseköğretim Kurulu'nun Ankara'da kurduğu Dokümantasyon ve Uluslararası Bilgi Tarama Merkezi'nin yabancı süreli yayınlarla ilgili uygulamaları.

3. Yükseköğretim Kurulu Dokümantasyon ve Uluslararası Bilgi Tarama Merkezi'nin ve Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu Dokümantasyon Merkezi'nin (TÜRDOK'un) başlattıkları Online yayın tarama çalışmaları.

Yükseköğretim Kurulu, 19 Ağustos 1982'de Üniversite kütüphaneleri ile ilgili olarak şu ilke kararını almıştır:

«Kütüphanelerin merkezi bir kayıt ve yönetim altında toplanması, bir Üniversitedeki kitap ve periyodiklerin satın alma ve aboneman işlemlerinin tek elden yürütülmesi, uzmanlık konularına ait bazı kitapların kayıtlarının merkezde tutulmak şartıyla bölümlerde bulundurulmasına, ayrıca her kütüphanede Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi'ne ait kitapların özel olarak belirli bir yerde toplanarak hizmete sunulmasına» karar verilmiştir. (1)

Bilindiği gibi, üniversite kütüphanelerimizde örgütlenmenin iyi olmadığı yıllardan beri raporlarla, yasa tasarıları ile, dergi ve gazete yazıları

(1) Nilüfer Tuncer, «Üniversite Kütüphanelerinin Merkezleştirilmesi Konusunda Yükseköğretim Kurulu'nun Görüşü ve Yükseköğretim Kurulu Dokümantasyon Merkezi». TKDB XXXII/2, 1983. s. 69-72.

ile, tezlerle, tekrar tekrar vurgulandı. Albert Malche'in 1933, Thompson'uu 1951 tarihli raporlarını, Prof. Dr. Yaşar Karayalçın'ın 1964 tarihli yasa tasarısını, Devlet Planlama Teşkilâtı'nın icra plan ve programlarını en başta hatırlayabiliriz (2). Bunların ana fikirleri şöyle özetlenebilir:

— Üniversitelerde, kütüphanelerin meslekî denetimini yapabilecek belirli bir yönetim katı yoktur.

— Kütüphaneler ayrı ayrı çalışmakta, ayrı kurallar, ayrı yöntemler uygulamaktadırlar. Yaşar Karayalçın'ın deyişiyle «otarıye yönelmişlerdir».

— Yukardaki koşullar nedeniyle işbirliği ve eşgüdüm olanağı da yoktur. Aynı yayınlar tekrar tekrar satın alınmakta, kaynaklar israf edilmekte, toplu kataloglar kurulamamakta, sonuçta da araştırmacılar hergün gelişip ilerleyen dünya biliminin yayınlarını çok geç ve eksik olarak izleyebilmekte, etkin bir kütüphane desteği bulamamaktadırlar.

Yükseköğretim Kurulu'nun ilke kararı, bu kuruluşun güçlü merkezî yapısından da yararlanarak sorunu bıçakla kesip atmıştır, diyebilir miyiz? Baştan beri eleştirileri yönetenler sonunda memnun mu olmalıydılar? Duruma biraz daha yakından bakalım:

Hacettepe, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi, baştan beri bir Üniversite sitesi içinde hizmet verdiler ve zaten hep tek kütüphaneleri oldu. Buna karşılık İstanbul Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi ve hatta yeni kurulan Marmara Üniversitesi, çok geniş bir şehir alanına yayılmış olarak, çeşitli konular için, kürsü, bölüm, klinik kütüphaneleri yanında büyük Fakülte kütüphaneleri kurdular ve bunları geliştirmeye çalıştılar. Yükseköğretim Kurulu'nun ilke kararının öncesinde, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nin yıllık yayın satın alma ödeneği teker teker Fakülte kütüphanelerinin herbirinden daha azdı. Çalışan eleman kadroları da mevcut duruma göre biçimlenmiş bulunuyorlardı. Yeni ilke kararı doğrultusunda, Üniversite Kadro Kanunu da bazı yeni düzenlemeler getirdi. Her Üniversitede bir Dokümantasyon ve Kütüphane Daire Başkanlığı ihdas edildi, bunlara bağlı Şube Müdürlükleri ortaya çıkarıldı. Ancak bunlar saptanırken herhangi bir ön araştırma, bir durum saptaması, merkez kütüphanelerden istenen yeni görevler ve bunların getireceği yeni iş yükleri hesaplanmadı. Yine İstanbul Üniversitesi örneğine başvurursak, burada Merkez Kütüphane'nin ancak üç yeni Şube Müdürlüğü kadrosu elde edebildiğini ve bunun da Üniversite bütünüünün yayın alımlarını ve aboneman işlerini, kataloglama, sınıflama, kayıt işlemlerini yürütebilmek için yeterli olmadığını hemen görebiliriz. İşleri azalan birimlerden merkeze eleman aktarma yolunu kullanabilmek için, Yükseköğretim Kurulu'nun ilke kararını tamamlayacak yönetim ve benzeri hususlarla ilgili bir yönetmeliğin çıkarılması bekleniyordu; bu yönetmelik henüz çıkarılmamıştır. Bugünkü durumda, merkez kütüphanelerin meslek denetimini, yönetsel önlem-

(2) Albert Malche, İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor. İstanbul, Devlet Basımevi, 1939; L.S. Thompson, Türkiye'de Kütüphaneleri Geliştirme Programı. İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1952; Yaşar Karayalçın, Üniversite ve İhtisas Kütüphaneleri ile Üniversite Kütüphaneciliği Hakkında Kanun Projesi. Ankara, Ajans Türk Matbaası, 1964; T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilâtı, Yeni Strateji ve Kalkınma Planı Üçüncü Beş Yıl 1973-1977, s. 685.

leri nasıl uygulayabilecekleri belli değildir. Çeşitli fakülte çevrelerinin, kütüphanelerine ve kütüphanecilerine, kendi birimleri dışından gelecek karışmaları nasıl karşılayacakları da belli değildir. Olay yalnızca İstanbul Üniversitesi'nin değil, görece yeni kurulmuş Üniversitelerimizin, örneğin Erciyes Üniversitesi'nin ya da Marmara Üniversitesi'nin de sorunudur. İlke kararları, meslek mantığına uygun olsalar da, bunları uygulayabilecek koşullar yaratılmadıkça olumlu sonuç vermeleri beklenemez. Yıllar sürmüş alışkanlıkların, belli bir geleneğin, nasıl bir ayak bağı oluşturacağı da ayrıca düşünülmelidir.

İkinci önemli gelişme, yine Üniversite kütüphaneleri çevresinde, süreli yayınlar konusunda olmuştur. Yükseköğretim Kurulu, 26 Aralık 1984'de bir Dokümantasyon ve Bilgi Tarama Merkezi kurdu. Yükseköğretim Bülteni'nin Mart 1986 sayısındaki duyuruya göre merkez, 12 000 yabancı süreli yayına abone olmuştur (3). Bunların listesi, bütün Üniversite merkez kütüphanelerine gönderildi. Araştırmacılar, istedikleri dergiden istedikleri makaleyi yazılı olarak ya da telexle merkeze bildirmekte, parasız olarak fotokopisini elde edebilmektedirler. Üniversite kütüphanelerinin ancak çok kullandıkları, sınırlı sayıda dergiye abone olmaları, geri kalanını merkezden izlemeleri istenmektedir.

Süreli yayınlar konusunda bazı üniversite ve araştırma kütüphanelerimizin durumunu sayılarla görmeye çalışalım. Yıl 1986:

İstanbul Üniversitesi	Kayda değer bir
Merkez Kütüphanesi	abone yok
İstanbul Teknik Üniversitesi	800 abone
Ortadoğu Teknik Üniversitesi	2500 »
(yerli ve yabancı)	
Boğaziçi Üniversitesi	1200 »
TÜBİTAK Gebze Araştırma Merkezi	490 »
Hacettepe Üniversitesi	1700 »

Şimdi bu sayıları Alman üniversitelerinden bazı örneklerle karşılaştıralım (4). Yıl 1985:

München Universitaetsbibliothek	4663 abone
Göttingen	13991 »
Berlin Technische	9452 »
Konstanz	6027 »
Bochum	3997 »

Görüldüğü gibi biz, ülkenin hiçbir tarafında, Almanyanın en az dergisi bulunan kütüphanesi kadar bile bir süreli yayın dermesi geliştirememişiz. Kütüphanelerimiz arasında işbirliği çalışmasının bulunmadığını, sayılarını verdiğimiz süreli yayınların birçok yerlerde birden bulunan aynı yayınlardan oluştuğunu da biliyoruz. Elde bulunmayan süreli yayınlar için yabancı kültür merkezleri aracılığı ile yurtdışından yararlanmaktayız.

(3) Nilüfer Tuncer, «Yükseköğretim Kurulu Dokümantasyon ve Uluslararası Bilgi Tarama Merkezi». Yükseköğretim Bülteni, Mart 1986, s. 33-35

(4) United Nations, Statistisches Jahrbuch für Deutschland, 1985, s. 381

Konunun parasal yönüne gelince; Gebze Araştırma Merkezi, 1986 yılı içinde, yayın alım bütçesinin hemen tamamını süreli yayınlara yatırdığını bildiriyor. 490 süreli yayın alıyor ve 85 milyon TL. ödüyor. Bazı üniversite-lerimizde de bütçeler TL. olarak şöyle:

Boğaziçi Üniversitesi	174 000 000
İstanbul Teknik Üniversitesi	90 000 000
İstanbul Üniversitesi	90 000 000

Ayrıca döner sermayelerin de ne olacağı belirsiz bazı katkıları söz konusu.

Yukarda Almanya'dan verdiğimiz kütüphane örneklerinde bütçeler, TL. olarak aşağıdaki gibi:

Münih Üniversite Kütüphanesi	260 000 000
Göttingen Üniversite Kütüphanesi	1 550 000 000
Berlin Teknik Üniversitesi	1 240 000 000
Konstanz Üniversitesi	1 240 000 000
Bochum Üniversitesi	607 000 000

Sonuç olarak, yayın alım bütçelerimiz, günümüzün yayın bolluğu karşısında, göstermelik diyebileceğimiz düzeyde kalmış, süreli yayın aboneleri bütçelerin hemen tamamını götürmüştür. Bu durumda, Türkiye'de, hiç değilse bir merkezde, büyük bir süreli yayın dermesi oluşturma fikri, iyi bir fikirdir. Yurtdışına başvuracağımıza kendi kaynaklarımızdan yararlanırsak. Bununla birlikte, hiç değilse bir bölüm süreli yayını elinin altında bulmak, bibliyografik araçlarla değil, canlı yayınlara aradığına ulaşma, araştırmacı için her zaman daha çok istenir bir yol olacaktır.

Elinin altında olmayan dergileri izlemek için araştırmacının yararlanacağı yol Current Contents'den geçmek olacaktır. Süreli yayınların içindekiler sayfasını, bazan yayın daha piyasaya çıkmadan ilgililere gösterebilen bu çok hızlı duyuru aracı, üniversite çevrelerimizde çok tanınan bir yayın değildir. Şimdi artık her tarafta, duplikasyonundan da korkmadan, araştırmacıların elleri altına verilmesi gerekir. Yazarını ve adını ilginç bulduğumuz bir makaleyi merkezden fotokopi olarak getirtilip hayal kırıklığına uğramamız durumunda, yazışmalar, posta ve fotokopi masrafları boşuna oluyor. Ancak, yukardaki tabloyu düşünürsek, başka bir çözüm yolu bulunmadığı da ortada.

Konumuzla ilgili süreli yayınları düzenli olarak izleme dışında, belli bir araştırma konusu ile ilgili tüm yayınlara ulaşmak için alıştığımız yol, bibliyografik kaynaklarda tarama yapma yoluydu. Türkiye'deki üçüncü önemli gelişim, bu konuyla, bir yerde de bibliyografik kaynakların kaderi ile ilgilidir. Şimdi artık tarama işi, bir yandan TÜRDOK bir yandan da yine Yükseköğretim Kurulu Dokümantasyon ve Uluslararası Bilgi Tarama Merkezi tarafından bilgisayar aracılığı ile yapılmaya başlanmıştır. Yükseköğretim Kurulu Dokümantasyon Merkezi bu hizmeti özellikle araştırmacıların çok uğraşmasını gerektirecek konularla sınırılıyor. On yıllık, yirmi yıllık bir tarama gibi, ya da elle taramadan sonuç alınmadığında, TÜRDOK, yıllardan beri geliştirdiği bibliyografik kaynaklar dermesini isteyen kütüphanelere verebileceğini bildirdi. Bunları tümüyle elden çıkarıyor. Yükseköğretim Ku-

rule Dokümantasyon Merkezi ise bu tür yayınları toplamayı sürdürüyor. Her iki merkez de Üniversiteler için parasız hizmet veriyorlar. TÜBES (Türkiye Bilgi Erişim Sistemi) adıyla çalışan TÜRDOK'un sistemi, Üniversite dışından gelen tarama istekleri için önce 15 000 TL. istiyor, masraf bunu aşarsa ek bir ücret daha talep ediliyor. (Aynı tarama işi, İngiliz Kültür Heyei kütüphaneleri tarafından 33 000 TL. karşılığında yapılmaktadır). Her iki merkezimizin de yararlandığı DIALOG sistemi, 270'den fazla veri tabanı içinde 120 000 000 üstünde bibliyografik tanım içeriyor. Her iki merkezimiz de 1984 yılından başlayarak hizmet vermeye giriştiler. İsteklere 1 - 1.5 aylık bir sürede cevap verilebiliyor.

Bilindiği gibi çeşitli konu alanlarında, uzun yıllar boyunca, çıkan bütün makalelerin kaydedildiği bibliyografik kaynaklar, yani Veri Tabanları (Data Base) meydana getirilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nin, daha bilgisayarlar ortaya çıkmadan, 1950-1960 yılları arasında, bu türden 50 büyük, 200 küçük tabanı oluşturmak üzere milyarlar harcadığını biliyoruz. Index Medicus, Chemical Abstracts, Engineering Index, Population Index vb... Bilgisayarların kütüphane ve bilgi-verme amaçları için çalışmaya başlamalarından sonra, bunlar bandlara geçirildiler ve şimdi doğruca bilgisayarlarla bunlara bağlanarak tarama yapma olanağı doğdu. Yazarlar ve yayımcılar, bilgisayarla ana bandlara bağlanarak tarama yapma olanağı yeterince yaygınlaştığında, bu bandları bir de basılı olarak çıkarmanın anlamı kalmayacağına, bir süre sonra basılı bibliyografik kaynakların ortadan kalkma tehlikesi bulunduğuna çoktandır dikkati çekiyorlar (5). Böyle birşey büyük olasılıkla gerçekleşecektir. Ama henüz gerçekleşmemiştir. Bilgisayar kullanımının en yaygın olduğu ülkeler, bibliyografik kaynak basımını sürdürürlerken, bizim, TÜRDOK'ta dermeleri dağıtmaya kalkmamız, isabetli bir karar sayılmaz. Üstelik bunlar, bilgisayarla tarama sırasında, tanımın tamamını değil de örneğin yalnızca sıra numarasını sorarak, pahalı bir iş olan Online tarama süresini kısaltma, tasarruf sağlama gibi bir yardımda da bulunabilirlerdi. Kuşkusuz bibliyografik kaynağa sahip olmak, kendi başına yeterli değildir. Kaynağı tarayacak iş gücünü de düşünmek gerekiyor. Yine de bir kısım araştırmacının, şimdiye kadar alınmış kaynaklarda tarama işini kendisinin üstlenebileceği gözden uzak tutulmamalıydı.

Online taramada üç şey için para veriliyor:

1. Telefon bağlantısı.
2. Veri tabanının kirası.
3. Bibliyografik tanımları basma masrafı.

DIALOG'un fiyat listesi, saat başına aşağıdaki rakamları veriyor:

Chemical Abstracts	en az 34 300	en çok 44 800 TL.
Excerpta Medica	» » 38 500	» » 49 000
LİSA	» » 24 500	» » 35 000

Amerika ile bir saatlik telefon bağlantısı (P.T.T. nin verdiği fiyatla, otomatik olarak) 120 000 TL. Yani LİSA'da bir saatlik bir tarama, basma ve yazışma fiyatları dışında 155 000 TL.

(5) G.E. Randall, «The Commercial Sector». Donald P. Hammer (ed.) The Information Age: Its Development, Its Impact. Netuchen, Scarecrow Press, 1976.

Şimdi bibliyografik kaynakların basılı ciltlerinin fiyatlarına bakalım. Bir yıllık abone, Türk lirası olarak:

Index Medicus	250 000
Excerpta Medica (49 ayrı seri)	11 508 000
National Union Catalogue	245 000
British Humanities Index	160 000
Index Islamicus	42 000
Science Citation Index	2 450 000
Chemical Abstracts	5 250 000
LİSA	164 000

Görülüyor ki LİSA'da bir saatlik tarama fiyatına, kaynağın bütün bir yılı satın alınabilir ve bir kaynaktan birçok araştırmacı yararlanabilir. Ancak söz konusu olan da yalnızca bir tek yıl olur. Bibliyografik kaynak listesini oluşturabilmek için hiç değilse beş yıllık bir tarama gerekir. Ayrıca bugün Türkiye'de 27 Üniversitenin bulunduğunu, bütün bu Üniversitelere ayrı ayrı, anılan kaynakların önemli bir bölümünü sağlamak gerektiğini unutmamak gerekir. Üstelik bu sağlama örneğinin 1986'da başlarsa, eski yıllar için nereye başvurulacaktır? Tıpkı öteki süreli yayımlar için olduğu gibi bibliyografik kaynaklar için de, geniş, sağlam, düzenli derlemeler geliştirilememiştir.

Büyük veri tabanlarına bağlanarak Online yayın taraması yapmak günümüzde çok yaygınlaşmıştır. Geçmiş yıllarda bibliyografyaların bibliyografyası türünde kaynaklarımız vardı. Bugün arka arkaya, dünyanın önemli veri tabanlarını tanıtan «Directory» ler yayınlandığını görüyoruz. Şu var ki bilgi verme, bilgi yayma alanlarında araştırma ve geliştirmeler sürmektedir. Bugün geldiğimiz nokta da durup kalacağımız nokta olmayacaktır. Şimdi bir Compact Disc olayı vardır. «15 cm. çapında bir disk (plak) 3 000 000 kitap içerebiliyor; bir disk 140 000 TL.» gibi gazete haberlerine rastlamaya başladık. Olay henüz çok yenidir. 1985 Temmuzunda ALA'nın düzenlediği bir konferansta, aynı yılın Kasım ayında New York'ta Online konulu bir toplantıda, Aralık ayında aynı nitelikteki bir Londra toplantısında kütüphaneciler konu üzerinde durmuş, ticaret firmaları da sergiler düzenleyerek Compact Disc'leri ve bunlarla neler yapabildiklerini göstermişlerdir (*). 15 cm. çapında tek bir disc üzerine (3 000 000 kitap değilse de) bütün bir Encyclopaedia Britannica'nın basılabildiği teyid ediliyor. Britannica basılınca, veri tabanlarının da basılmaması için bir neden yok. Kütüphaneler, kendi mikro bilgisayarlarına bir parça ekleyerek, diskleri kendi kütüphanelerinde tarayabilecek, Online tarama işini bırakabilecekler.

Digital Equipment Corporation (DEC) adlı bir firma, dokuz bibliyografik kaynağı ve bir kimya rehberini (directory), ucuz fiyatlarla sunabildiğini ilan ediyor. İki örneğe bakalım:

Chemical Abstracts \$ 1195 yani 836 500 TL. Aynı kaynağın kâğıt üzerine basılı biçimine az önce baktık. 5 250 000 TL. idi.

Excerpta Medica \$ 8500 yani 5 950 000 TL. Aynı kaynağın kâğıt üzerine basılı biçimi 11 508 000 TL. idi.

(*) Carol Tenopir, «Databases on CD-ROM». Library Journal March 1, 1988. s. 68-69

Görüldüğü gibi kâğıt baskı biçimine göre fiyat yarı yarıya; kuşkusuz gittikçe de düşecek. Tabii asıl büyük projeler büyük veri tabanları ile ilgili projelerdir. Güncel yayınları değil, geçmişin büyük yığınlarını içerecek diskler konusunda projeler vardır. Örneğin eğitim yayınları ile ilgili veri tabanı ERIC, yayının başladığı yıl olan 1966'dan 1977'ye kadar bir disk, 1978'den bugüne kadar da ikinci bir disk üzerine kaydedilecek, sonrası da gün gün hazırlanacak disklerle izlenecektir.

CD (compact disk, optik disk. Bunlar laser ışınlarıyla kaydediliyorlar), şimdi Online taramalarda kullanılan veri tabanlarının manyetik depolama ortamlarına göre başka üstünlüklere de sahip. Manyetik alana duyarlı değil; tozdan, elle dokunmaktan zarar görmüyor. Yüzeye degen bir kafa değil, bir ışık kolu diski okuyor, böylece plak (disk) en az on yıl dayanabiliyor deniliyor. Bunlara abone olanlar, veri tabanı ile birlikte bir tarama programı, kullanıcı rehberi, tarama için gerekli dokümanları da alıyorlar ve ayrıca satıcı firmaya telefonla soru sorma hakları da oluyormuş.

Özet olarak, uzaktan Online taramaya göre bu yol daha ucuzdur. Bir bakıma tekrar başa dönüyoruz. Uzaktan tarama değil, tarama malzemesine, biçimi çok değişmiş olarak da olsa, kendisi sahip olmak. Türkiye'de Online tarama programlarını geliştirmiş ve uygulamaya koymuş olanların işlerinin bitmediği görülüyor. Bu tür gelişmeleri günü gününe izlemek, yeniden hesaplar yapmak gerekiyor. Bugün değilse de bir beş on yıl sonra yeni uygulamalara gideceğimizden benim kuşkuym yok.

Şimdi yazımın başlığına dönelim. Türkiye'de üniversite kütüphanelerinin örgütlenmesi, süreli yayınları izleme, yayın taramalarında yeni yöntemlerin uygulanması gibi gelişmeler oldu. Bu konulardaki kararları sanki biz vermedik. Bunlar, kütüphanecilik, dokümantasyon ve informasyon alanlarındaki gelişmelerin getirip bize sunduğu kararlardır. Bizim yapacağımız, uygulamaların aksamaması için önlemler almaktan, yeni duruma uyum sağlamaya çalışmaktan başka birşey değil.